

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари. -2022. -№ 1(4).

ISSN: 2181-1342 (Online)

<https://scienceproblems.uz>

Педагогика фанлари

ШАРҚ МИНИАТЮРА САНЪАТИНИНГ ЭСТЕТИК ТАРБИЯДАГИ ЎРНИ

Жумабоев Наби Пардабоевич

Гулистон давлат университети таянч докторанти

РОЛЬ ВОСТОЧНОЙ МИНИАТЮРЫ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

Жумабоев Наби Пардабоевич

Базовый докторант Гулистанского государственного университета

THE ROLE OF EASTERN MINIATURE ART IN AESTHETIC EDUCATION

Jumaboev Nabi Pardaboevich

Base doctoral student of Gulistan State University

Иқтибос келтириш учун / For citation / Для цитирования:

Жумабоев Н.П. Шарқ миниатюра санъатининг эстетик тарбиядаги ўрни // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2022 – № 1 (4). – Б. 65–71. <https://doi.org/10.47390/B1342142022N8>

Аннотация. мақолада аждодларимиз тарихи, миллий ва маданий мероси тўғрисида маълумотлар келтириб ўтилган. Буюк инанч йўлининг маданиятлараро уйғунлашуви ва тараққиётидаги роли, тасвирий ва амалий санъат турлари ривожини хусусияда сўз юритилган. Миниатюра санъати ҳамда унинг ўзига хос мактаблари ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: билим, маънавий қадрият, тасвирий ва амалий санъат, санъат намуналари, миниатюра санъати, маданият.

Аннотация. В статье представлены сведения об истории, национальном и культурном наследии наших предков. Обсуждалась роль Великого шелкового пути в межкультурном согласии и развитии, развитии изобразительного и прикладного искусства. Освещены миниатюрное искусство и его уникальные школы.

Ключевые слова: знание, духовная ценность, изобразительное и прикладное искусство, образцы искусства, искусство миниатюры, культура.

Abstract. *The article provides information about the history, national and cultural heritage of our ancestors. The role of the Great Silk Road in the intercultural harmony and development, the development of fine and applied arts were discussed. Miniature art and its unique schools are highlighted.*

Keywords: *knowledge, spiritual value, fine and applied arts, art samples, miniature art, culture.*

DOI: 10.47390/B1342142022N8

Аждодларимиз тарихи биздан қанча узоқ бўлмасин ва уларнинг диний эътиқодлари ўзига хос бўлганлигидан қатъий назар биз билан уларни боғлаб турадиган нозик кўприklar бор. У ҳам бўлса, улар яратган ажойиб санъат намуналари, уларнинг маънавий кадриятлари, умумий дунёкарашларида инсоният тафакурининг узвий ривожланишига ўз таъсирини ўтказиб келган тушунчалари ва билимларидир. Шунинг учун ҳам замонавий тасвирий санъат ўқитувчиларни ҳар томонлама тарбиялашда, шакллантиришимизда бундай ўтмиш мерос намуналарига мурожат қилиб туришимиз, уларни таълим жараёнида нафақат ўтмиш намунаси сифатида, балки услубий мукамал воситалар сифатида фойдаланишимиз мумкин.

Энг қадимги тасвирий санъатдан фарқли ўлароқ Марказий Осиё санъат мактабини Юнон санъати билан уйғунлашган намуналаридан кўриш мумкин. Бу санъат мактабини Искандар изи бўйлаб шаклланган тасвирий санъат мактаби деб аташга асослар бор. Маълумки, милоддан аввалги 329-327 йилларда Искандар кўшинлари Марказий Осиё худудларини босиб олишган. Юнон тили, маданияти, санъати, дини тарғиб қилинган. Натижада юнонлаштириш вужудга келган [1:104]. Маҳаллий халқлар тасвирий ва амалий санъати билан юнонлар санъати ўртасида уйғунлашув бошланган, натижада юнон санъатига хос хайкалтарошлик, деворий расмлар, амалий санъат намуналари пайдо бўлган.

Тасвирий санъат тарихида халқларнинг алоқаларини боғлаб турган Буюк ипак йўлининг ҳам таъсири катта бўлган. Халқлар ўртасидаги савдо-сотик алоқалари, улардаги ҳар хил асбоб-ускуна, кимматбаҳо санъат намуналари орқали ўтиши натижасида тасвирий санъатнинг уйғунлашувига олиб келиши табиий бир ҳол эди. Буюк ипак йўли орқали халқлар ўртасидаги алоқа тасвирий санъатни нафақат уйғунлашувига таъсири бўлиб қолмасдан, бир-биридан андоза олиб, бойиб боришига сабабчи бўлганини Кушонлар даврини ўрганиш жараёнида гувоҳ бўламиз.

Тасвирий санъатнинг илғор намуналари қадимги маданий тараққий этган ўлкалар Суғдиёна (Зарафшон ва Қашқадарё вилоятлари), Бактрия (Сурхондарё, Жанубий-Ғарбий Тожикистон, Шимолий Афғонистон), Парфия (Туркманистоннинг Ашхобод вилояти, Шимолий-Ғарбий Эрон), Чоч

(Сирдарёнинг ўрта ҳавзаси, ҳозирги Тошкент вилояти, Жанубий Қозоғистон) шунингдек Қадимги Хоразм, Қадимги Фарғона ҳудудларида мавжуд бўлиб келганини кўрамиз [1:5]. Тасвирий санъат борасида бебаҳо асарларини ҳар бир санъат ўқитувчиси билиши лозим. Чунки Ўзбекистон тасвирий санъат тарихи, унинг илғор ўзига хос анъаналарини ўқитувчилар тайёрлашдаги тасвирий санъат таълимини мазмунини бойитибгина қолмасдан, илмий педагогик жиҳатдан тўғри талқин қилишнинг моҳиятини очиб беради.

Ўзбекистон ҳудудига мансуб қадимги рангтасвир санъати ўзига хос бебаҳо намуналарга эга. Афросиёб рангтасвир санъати, Бешиктепа рангтасвир санъати, Варахша санъати сингари ўтмишдаги таниқли мусаввирларнинг иш тажрибаси, билими, малакаси, шунингдек педагогик маҳоратига эътибор қаратиш лозим. Бугунги тасвирий санъат ўқитувчилари салоҳиятини шакллантиришда санъатимиз меросидан тўғри, унумли ва илмий асосида фойдаланиш жоизлигини замоннинг ўзи тақозо этмоқда.

Миниатюра санъатига келсак, бу санъат аввало қоғоз билан боғлиқ. Араб олими Ибн Надимнинг ёзишича, 87 ҳижрий (мелодий 706) йилда дастлаб Самарқандга келганларида қоғозсозлик корхоналарини кўрар экан, ҳайратга тушганлиги ҳақида ёзиб қолдирган [2:19]. Бундай ишлаб чиқариш устахоналари Хива, Қўқон, Бухоро, Самарқанд, Тошкент ва бошқа жойларда мавжуд бўлган. Хива хони Саид Мухаммад ўз саройида бир қанча ҳаттотларни, моҳир наққошлар ва рассомларни тўплагани маълум бўлиб, у китобга ихлос қўйган киши эди. Унинг қатта кутубхонаси бўлиб, шу кутубхонада қўлғамалар кўчирилди ва безатилди эди. Бундан ташқари Бухоро хони Амир Олимхон саройида ҳам машҳур кутубхона бўлиб, унда жуда кўп миқдорда китоблар тўпланган ва ҳаттотлар шуғулланганлар.

Хива мактабига мансуб Худойберган-Девон малакали уста соатсоз бўлиб, у бир қанча китобларни бебаганлиги маълум. Бухорода туғилиб ўсган шоир Аҳмад Дониш (1827-29-1897) шоирлик билан бирга ҳаттотлик ҳам қилган. Бир қанча қўлғамаларни қайта кўчириб уларга миниатюралар ишлаган. Бухоро музейида сақланаётган “Лаззати ва Нисо” китобига ишланган 27 та миниатюраси жуда ҳам ҳарактерлидир. Бу рассом ижодий фаолияти яхши ўрганилмаган, кенг китобхонлар бу рассом билан яқиндан таниш эмас. Уни шоир деб билишади.

Тасвирий санъатнинг тарбиявий вазифаларини юксак мутахассислик тайёргарлигига эга бўлган ўқитувчи мусаввирлар томонидан амалга оширилиши, тарбиянинг янада мазмунли бўлишига туртки бўлади. Агар санъат турлари орқали эстетик тарбия олиб борилмас экан, бундай таълим синади ва ўз таъсирини йўқотади. Бундай таълим-тарбиянинг моҳиятини улуғ мутахассислар, олимлар, шоиру ёзувчилар, мусаввир-педогоглардан Лутфий, Абдурахмон

Жомий, Бобур, Самарқандий, Музаҳҳиб, Хондамир, Бехзод, Аттор, Аҳмад Яссавий, Абу Наср бин Аррон, Улугбек, Абдулхай, Пир Саид Аҳмад ва бошқалар жуда яхши тушинишган. Пир Саид Аҳмад ва Абдулхай каби рассомлар Самарқанда яшаб ижод этган ва уларни Осиё миниатюрачилари каторида эслашимиз мумкин.

Турон (Қашқар)дан топилган Моний асарлари Самарқанд қоғозига битилганлигини тадқиқотчилар томонидан аниқлаган. Моний қадимнинг машҳур мусаввири бўлган. Унинг асарларидан бир нечта намуналар топилган "Худудул олам" (олам чегаралари) деган X аср график асарларида ёзилишича, монийлар (Моний таълимоти тарафдорлари) нинг Самарқандда обрў эътибори кучли бўлиб, хижрий 372 (мелодий 682) йилгача ижодлари орқали катта нуфузга эга бўлганлар. Археологик ёзма манбаларга асосланиб биз Ўрта Осиё миниатюрасининг тарихи жуда қадим-қадимлардан тарқалганини айта оламиз.

Ўрта Осиёда машҳур рассомлар, усталар, наққошлар ва ҳайкалтарошлар ўтганлигини тарихий фактлар асосида исботлай оламиз ва Ўрта Осиёда тасвирий санъат ва миниатюра санъати бўлмаган деган баъзи даъволарни асоссиз эканлигини исбот қиламиз. Бизга маълумки Ўрта Осиёда ривожланган маданият ва санъат ўчоқлари Араб, Мўғил босқинчилари томонидан яқсон қилинган. Албатта, Темур ва Темурийлар даврида маданият жуда раванқ топиб гуллаб яшнаган. XIV-XVI асрларда Шарқ мамлакатларида, жумладан Ўрта Осиёда ривожланган бу санъат XVIII-XIX асрларга келиб анча тушкунлик даражасини бошидан кечирди.

Юқорида ўзига хос ўринга эга тасвирий санъат мактабларидан Бобурийлар миниатюра мактаби ҳамда Самарқанд миниатюра мактабини ўрганиб чиқиш мумкин.

Бобурийлар миниатюра мактаби. Бу даврда яъни XVI-XVII асрларда Бобурийлар томонидан ташкил қилинган тамойили янги тасвирий санъат мактабида Ўрта Осиёлик машҳур миниатюрачи рассомлар етакчи роль ўйнаганлар. "Бобурийлар" миниатюра мактабига асос солганлардан бири Мир Саид Али бўлиб, XVI-XVII аср Ҳинд ёзма манбаларида ёзилишича, у ўз замонасининг кўзга кўринган муссавири бўлган. Мир Саид Али Термизда таваллуд топган, мусаввирлик касбини отаси, мохир рассом Мир Мансур ёки уста Мансурдан ўрганган ва тирикчилик тақозаси билан Ҳиндистонга бориб қолган. Бундан ташқари Ҳинд миниатюра мактабида бошчилик қилган Ўрта Осиёлик Муҳаммад Мурод, Муҳаммад Нодир Самарқандийлар ва Фаррухбекларнинг ўз юртини ташлаб кетишларига албатта Ўрта Осиё хонликларининг тарқоқлиги ва маданиятнинг унча қадрланмаслигидан далолат беради. Ўрта Осиёда бир қанча Ҳаттотлик устахоналари, мохир мусаввир –

усталаридан бири Камолиддин Бехзод тўғрисида гапирар эканмиз, у ижодий фаолиятида Осиёда тенгсиз мусаввир даражасига кўтарила олган шахсдир [5:381]. Бехзод ва унинг шогирдлари тасвирий санъатни оммавий даражада – жамият миқёсида кўтаришга эришган мусаввирлардир. Уларнинг ғоявий тарбиясига кўшган ҳиссаси эса ўзига хос тасвирий санъат ўқитишнинг услубий шаклини қолдирганлигида бўлиб, ҳозирги кунда ҳам ўзининг баҳосини йўқотган эмас. У устоз сифатида ўз шогирдларини формализмдан йироқ тутишга ҳаракат қилади [7:16]. Буни исботи эса Бехзоднинг ўта қобилиятли, инсон сифатида жуда мўмин-қобиллиги А.Навоий томонидан жуда юқори баҳоланган.

А.Навоийнинг ва темурийларнинг ҳомийлиги туфайли тасвирий санъат ўта талабга жавоб берадиган даражада ривожланган.

Самарқанд миниатюра мактаби. Миниатюра мактаблари Шарқда жуда ривожланган бўлиб, турли номлар билан аталади. Мисол, "Бухора мактаби", "Бобурийлар" миниатюра мактаби, "Шероз" мактаби, "Асфaxon" мактаби, "Язд" мактаби, "Бағдод" мактаби, "Табриз" мактаби каби йирик тасвирий санъат марказлари мавжуд бўлган. Темур ва Темурийлар даврида Самарқанд ўзининг раванқ топиши туфайли жаҳонни ва Ғарбий Европа давлатларини ҳам лол қолдирган эди. Аммо Самарқанд миниатюра мактаби тўлиқ ёритилмаган. Шарқнинг "Рафаэли" ҳисобланмиш Камолиддин Бехзод бошчилигида камол топган Ҳирот мактабининг шаклланишида Самарқанд миниатюра мактабининг тутган ўрни муҳимдир. Самарқанд Темурийлар даврида илм-фан, санъат раванқ топган давлатнинг пойтахти эди. Ҳирот мактаби Самарқанддек санъат ва маданият ўчоғининг ажралмас бир қисми бўлган. Аниқ тарихий маълумотларга кўра Камолиддин Бехзод миниатюра санъатини Пир Саид Аҳмад Табризийдан ўрганган. Пир Саид Табризий эса "Умдай ул-мусаввир" (мусаввирлар пешвоси) номи билан машҳур Бухоралик устоз Жаҳонгирнинг суюкли шогирди бўлган. Устоз Жаҳонгир эса темурийлар давлати тасвирий санъатининг асосчиси устоз Гунг (Соқов)дан таҳсил олган.

Демак, Самарқанд тасвирий санъат мактаби ўзига хос таҳлилни кутуб ётибди. Айниқса "Самарқанд деворидаги жанг" асари (Туркияда "Юлдуз" кутубхонасида) сақланмоқда. Бу асарларда Самарқанд тасвирий санъат мактабига хос портретлар аниқлиги ва табиат манзарасини ёрқинлиги билан миниатюраларга ўзига хос услуб бахш этган. 1441-42 йилларда номаълум мусаввирлар томонидан Мирзо Улугбек тасвирининг яратилиш даври Ҳирот мактабидан ҳам аввалроқ Самарқандда кенг ривожланганлигининг исботидир. Айниқса, "Соҳибқироннинг бўладиган жанг олди мажлиси" миниатюра асари диққатига сазовордир. Бу асарда Темур ва унинг аёнларининг сурати чизилган. Бу асарга "Халил Мирзо Шохрух" деб имзо чекилган. Бобурий "Жаҳонгирнинг"

гувоҳлигида "Агарда тасвирда мусаввир номи аниқ қилиб ёзилмаганда эди, бу асарни Камолиддин Бехзод мўйқаламига мансуб дейиш мумкин эди". Чунки бу иш услубий жihatдан Камолиддин Бехзод ижодий мактабини эслатади. Камолиддин Бехзод фаолиятидан анча аввал яратилган бу асарнинг муаллифи Халил Мирзо Шохруҳ ўз навбатида устоз Бехзоднинг устози бўлган. Аммо Жаҳонгир таърифлаб кетган бу асар ҳали чоп этилмаган. Лекин XIII-XIV асрга мансуб бўлган бу асар муаллифининг асл исми Халил Мирзо Шохруҳ бўлмаган, чунки ўша даврда Осиёлик мусаввирлар ўз асарининг тагига имзо чекиш одати бўлмаган. Амир Темурнинг ҳаётлигида бошланган бу асар унинг ўлимидан кейин ҳам давом эттирилган. Соҳибқирон Темур вафотидан кейин Самарқанд тахтини эгаллаган Халил Мирзога ҳам бағишланган бу асарнинг ниҳояси пайтида тахтга Шохруҳ Мирзо ўтирган. Аммо Ўрта Осиёдаги Самарқанд миниатюра мактабларида портрет жанри ва тарихий воқеалар баёни миниатюрочиларнинг изчил мавзусига айланган.

Самарқандлик мусаввирлар Маъсуд ибн Усманий Кўхистонийнинг Абдулхайрхон тарихи асарига чизилган "Чингизхоннинг Сирдарё соҳилларида ўз ўғилларини қабул этиши", "Газанхон Урғонда", "Абдуллахон портрети" ва Хотифийнинг "Темурнома" асарига ишланган "Темурнинг Ҳиндистонга юриши", Шарафиддиннинг Али Яздий "Зафарнома" асарига ишланган "Темур Самарқанд атрофида базми жамшида" миниатюралари юқоридагиларнинг тасдиғидир. Самарқанд миниатюра мактабининг намоёндаларидан Муҳаммад Мурод Самарқандий, Муҳаммад Носир Самарқандий Мир Саид Али (Табризий таҳаллусини олимлар унга бериб, Эрон миниатюра мактабига мансуб деб янги кўрсатма бериб келганлар, аслида эса Термизлик)лардир. Мир Сайид Алининг отаси Мир Мансур моҳир мусаввир бўлган. Осиёдан Ҳиндистонга келиб ижодий фаолиятларини давом эттиришган.

Мусаввирлардан Муҳаммад Носир Самарқандийнинг ўн битта асари Британия музейида, Париж ва Ленинград илмий муассасаларида эса биттадан имзо чеккан портретлари сақланмоқда [3:92]. Мир Саид Али ва қисман Хўжа Абдусамад мўйқаламига мансуб Темурийлар хонадони асари ҳам жуда машҳурдир. Улар Хумоюн, Акбар Жаҳонгир, Шох Жаҳон, Шохруҳ Мирзо, Бобур, Султон Муҳаммад ва Мироншоҳларнинг тасвирларидир. Бу асарлар Лондонда "Британия" музейида сақланмоқда. Хулоса қилиб айтганда Самарқанд миниатюра мактабининг собиқ талабалари асарларини кенг ўрганиш, қидириб топиш, шундай мактаблар мавжудлигини, ишлаш усулларини омиллаштириш ҳозирги даврнинг долзарб масалаларидан биридир. Биз аждодларимиз маданияти ва санъатининг сирларини қанчалик пухта ўрганар эканмиз, улар қолдирган ёрқин излар аниқроқ кўзга ташаланаверади, қадимги манзилгоҳлар,

улар томонидан яратилган маданий-маънавий мерослар ҳақида батафсил ҳикоя қилаверади. Биз уларни яқиндан ўрганиб дунёқаршимизни бойитишимиз ва тарихий далиллар асосида тасвирий санъат методикасини янада ривожлантиришга ҳиссамизни қўшишимиз керак. Мамлакатимизда ўтказилаётган турли ижодий лойиҳалар, Тасвирий ва амалий санъат ҳафталиклари, кўرғазмалар, халқаро биенналелар, кўрик-танловлар, ижод аҳлига кўрсатилаётган эътибор Шарқ миниатюра санъати равнақида муҳим ўрин тутади. Шарқ миниатюрасининг ЮНЕСКО Инсоният номоддий маданий меросининг репрезентатив рўйхатиغا киритилгани мазкур санъатга дунёдаги эътибор ва қизиқишнинг яна бир исботидир.

References / Адабиётлар рўйхати / Список литературы:

1. С.Булатов. Ўзбек халқ амалий беъзак санъати. Т.:1991 й.
2. Ш.К.Шоёқубов Замонавий Ўзбекистон миниатюраси. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти 2006 й.
3. П.Шабаратов. Лакли миниатюра “Композиция” Т: “Янги аср авлоди” 2007 й.
4. Н.Абдуллаев, Ўзбекистон санъати тарихи, Т.: 2007 й.
5. У.Уватов. Буюк юрт алломалари (учинчи нашр). Т.: “Ўзбекистон”, 2020 й.
6. Н.Усмонова. Шарқ миниатюра санъати дунё эътиборида. <http://kbmsm.uz>
7. Р.Ҳасанов. Тасвирий санъатни ўқитиш методикаси. Т.: 2004 й.
8. Н.Жумабоев. Ёшларни шарқона, тарихий қадриятлар асосида замонавий руҳда тарбиялашнинг аҳамияти. Фан ва жамият илмий журнали, 2021 й., 2-сон.